

הרב חיים פרידמן רמת השרון

איזו תכלת להטיל בימינו לדעת אדמו"ר מראדזין

לעתים נשמע טיעון שהארגמון הוא התכלת של אנשי האקדמיה שהגיעו אליו על פי דרך חקירתם, להבדיל מהדיונון שהגיע אליו כ"ק אדמו"ר מראדזין בדרך המחקר התורני. ברצוני להראות במאמר זה, שדרך הלימוד והחקירה של כ"ק אדמו"ר מראדזין מובילה אף היא לארגמון.

המקור הראשון שיש לנו שאינו מופיע בכתבי האדמו"ר זצ"ל הוא פירוש המשנה לרמב"ם במקורו הערבי, שבו הוא כותב בפירוש שהחילזון הוא צדפה ומתייחס בפירוש לקונכייתו (פירוש המשנה כלים יב, א). חשוב לציין שבערבית המילה חילזון קיימת עד ימינו, אלא שהיא מתייחסת לשבלול היבשה בלבד. חלזונות הים קרויים בערבית צדפה וכן הארגמון. מכאן נבין שמה שכתב הרמב"ם במשנה תורה (הלכות ציצית ב, ב) שהחילזון הוא דג, כוונתו שהחילזון המדובר אינו מה שנקרא בערבית חילזון שהוא השבלול היבשתי, אלא צדפה. וכיוון שאין בלשון חז"ל תרגום למילה צדפה, הוא כותב 'דג' שהוא שם כולל לכל היצורים הימיים.

כעת לסימני החילזון. חשוב לתת את הדעת על כך שגם לדעת האדמו"ר זצ"ל החילזון הוא מין שכולל הרבה סוגים שחלזון התכלת הוא אחד מהם. שכן כתב בשפוני טמוני חול בביטול הטענה השלישית, "שמזו הברייתא המסמנת את החלזון נראה, דבקושטא חלזון אחר שאין לו אלו הסימנים... אינו כשר לתכלת... דקים להו דחלזון שאינו בא בסימנים הללו אין צביעת דמו צביעה העומדת ביפיה ולא תשתנה". ומכאן שכל סימן הנמצא בדברי חז"ל מחוץ לברייתא זו, עלינו לבדוק האם הוא מדברת על החילזון כמין או על חלזון התכלת. את סמכות הסימנים מבאר האדמו"ר שם, שהברייתא גופו דומה לים וכו' (מנחות מד ע"א) באה לאפשר לנו לזהות את החילזון. הוא מוכיח זאת מכך שהרמב"ם מעתיקה. אמנם, הסימן שעולה אחת לשבעים שנה, גם לדעת

האדמו"ר זצ"ל אינו הלכה לדורות. ומכאן שאין ההוכחה מהברייתא עצמה אלא מהרמב"ם שהעתיקה. אמנם הרמב"ם (שם) מנה סימנים נוספים חוץ מברייתא זו, כגון שנמצא בים המלח שביאר כ"ק אדמו"ר זי"ע מקורו. ויש לשאול מדוע מנה סימן זה ולא הסימנים האחרים שמנה כ"ק אדמו"ר זי"ע כגון שגדל ולבושו עמו. אמנם לפי מה שכתבתי מובן. כי הסימן שגדל ולבושו עמו, וכן שמתרבה מאוד אחר הגשם וכן דמיון גופו לנחש כמו שביאר אדמו"ר ז"ל בסימן השביעי והשמיני, אלה סימנים מובהקים מחז"ל על החילזון כמין. והרמב"ם לא בא לבאר כאן מהו החילזון כמין. אלא כיוון שכתב חיבורו בלשון משנה הסתפק בכך שכתב חילזון. ולא בא אלא לסמן את חלזון התכלת שקראוהו חז"ל כאן בשם חילזון בסתם: "מייתנין דם חילזון" (מנחות מב ע"ב), ואסף כל מה שנמצא במאמריהם בעניין זה הנוגעים לדורות.

אגב, מכך שהאדמו"ר זצ"ל מבאר את מקור הרמב"ם לכך שנמצא בים המלח ממאמרם שהחלזון נמצא בחלקו של זבולון (מגילה ו ע"א), יש לשלול את הטענה שהארגמן אמנם שימש לצביעת הארגמן אך לא לצביעת התכלת. כי אם כן, מנלן שחז"ל דיברו על חלזון התכלת, שמא אותם מאמרים מדברים על חלזון הארגמן?

ולגבי מה שכתב הרמב"ם שדמו שחור כדיו, כתב האדמו"ר זצ"ל שכתבו מדעתו. אמנם, לפי מה שאנו יודעים על הארגמן שדמו בתחילה סגול, ורק חיזור מלא מאפשר את התנדפות הברומו, ניתן לומר שכלפי שפינה את התכלת שחור כפתוך שבכוחל, כינה את הסגול שהוא כהה יותר שחור כדיו. ולמדו מכך שמוכח מהגמרא שרק על ידי הסממנים אנו מקבלים צבע תכלת, ולכן יש לבדוק את הצבע. ועל פי זה יש לבאר מה שאמר רבי יוחנן בן דהבאי "אפילו מראה שני שבה כשר" (מנחות מב ע"ב), שני בשי"ן קמוצה, היינו האדמומיות ההופכת אותו לסגול, ולכן אין צריך לבדוק לדעתו.

זה מסביר גם את דברי הרמב"ם בתחילת הפרק שכותב שתכלת הוא "הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל". מזה נראה שהקלא אילן הוא גם תכלת אלא שהוא פסול. ואילו מדברי חז"ל "שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא" (בבא מציעא סא ע"ב) נראה שקלא אילן כלל אינו תכלת. אמנם על פי הנ"ל יש ליישב

שאינן כוונת הרמב"ם לרבות צמר כפתוך שבכוחל שלא מן החילזון, אלא אדרבה בא למעט את הצבע הסגול שבא מאותו חילזון. זה מסביר גם את הבדיקה שבחז"ל, שכן החיזור בקלא אילן לא נעשה בימי קדם אלא כדי להגיע להמסה, ודי לשם כך בחיזור חלקי שייצור תחליב, ובכך הסתפקו. אבל בתכלת ללא חיזור מלא לא נקבל את צבע התכלת. ואכן כשהבינו בתקופה מאוחרת יותר שניתן גם מקלא אילן לייצר תכלת באותה עמידות על ידי חיזור מלא חדלו להשתמש בחילזון, כמו שכתב הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז סימן תרפה).

ועתה אעבור סימן סימן מי"א הסימנים שכתב רבנו ואראה שהם מובילים לארגמון.

הראשון: מציאותו בימים המלוחים.

השני: מראהו דומה לים. והנה הדיונון דומה לים מחמת יכולת ההסוואה שלו. כי כל עניין הברייתא היא לבאר אמאי דמיו יקרים, כמו שכתב כ"ק אדמו"ר זי"ע שהוא מחמת הקושי לצודו. והארגמון דומה לים בגלל הצמידה שעליו. השלישי: דומה לדג. וכתב כ"ק אדמו"ר ז"ל שאין לומר שקאי על צורתו, דהא כל שבים קרוי דג ואם כן למה נדמהו. אמנם רבנו הרמב"ם ז"ל בהלכות מאכלות אסורות בביאור שרץ המים כתב שכל שבמים שאינו בצורת דג הוא בגדר שרץ המים. ואם כן על כרחין שגם בכללות בעלי חיים שבמים – הגם שבכלל קרויים דגים – מתחלקים באופן פרטי לדגים ולשרץ המים. וכיוון שהחלזון הוא ממין שרץ המים כמו שתרגם המתרגם בפירוש המשנה, והוא בעל קונכייה, אף על פי כן דומה לדג בתכלית מה שיוכל בעל קונכייה להידמות לדג, וכמו שכתב רש"י ז"ל בתבנית דיוקנו (מנחות מד ע"א ד"ה גופו), היינו שרחב באמצעו וצר מהצדדים ולא כצורת שאר חלזונות. ובפרט שכששוחה נראה ממש כדג. הרביעי: יש בו גידין ועצמות. בזה שווה לדיונון ששניהם רכיכות. החמישי: לבושו גדל עמו. בזה מיושב הארגמון הרבה יותר מהדיונון. והששי: יש בו אונקלאות כפופים ע"פ ציור הערוך. ובידינו ציור הערוך ע"פ כ"י פארמא ומצויר שם כדמות שבלול עגול ולא אונקלאות, ומוכיח כדברינו

שהחלזון בלשון חז"ל שם משותף לשבלולים וצדפות וכל מה שיש לו לבוש הגדל עמו.

השביעי: השלפוחיות שבפתיליו, הנותנות לו דמיון לנחש. והנה כל מה שבלשונו חלזון יש בו דמיון הרבה יותר גדול לנחש מאשר השלפוחיות, כי גופו מתחת ללבושו ישר ומאריך כנחש ממש. וגם זה מוכיח כדברינו.

השמיני: השלפוחיות כמראה בשר. וכתב זה כדי ליישב השגת הראב"ד ז"ל בהלכות ביאת מקדש ז, ה על מה שכתב רבנו הרמב"ם "מי שיצא בשר יתר בעינו עד שחפה מעט מן השחור של עין" כביאור לחלזון שבמשנה בכורות (פ"ו מ"ה), והקשה הראב"ד ז"ל שהיינו יבלת. וכתב רבנו ליישב שהחלזון הוא בדמות בשר. אמנם רבנו הרמב"ם הביא יבלת באיסורי מזבח פרק ב כמום המיוחד בבהמה אפילו בלבן שבעין אם יש בה שער. ובזה מיושב יותר אם נימא כדברינו לעיל בעניין הדמיון לנחש, כי החלזון הוא מאריך כנחש עד שמגיע לשחור שבעין והיבלת אינה מוארכת ועל כן היא בלובן בלבד.

התשיעי: דמו שחור כדיו. כבר נתבאר לעיל. ואינו בצבע תכלת אלא על ידי הסממנים כקימוניא המחזרים אותו. והנה קימוניא היינו המכונה אלקאלי בלשון ערבי כמו שכתב רבנו הרמב"ם בפרוש המשנה. ושמעתי מי שאומר שסגולת הקימוניא לשנות השחור לכחול. ודבריו אמת בשחור היינו הסגול שבארגמן, וכמו שניסה בהם פרופ' עמר, ובחלק ממיני הקימוניא יצא כחול ולא סגול. אבל כשניסה אותם בדם הדיונון יצא חום. ואם כדבריו, אמאי הטורח הגדול לערב שחיקת ברזל ולהתיכו בחום גדול כאשר של גיהנם, ישימו בקימוניא בלבד.

העשירי: דרכו לטמון עצמו בארץ, וכך עולה מהעמקים שבים למקומות הגבוהים סמוך לחוף בחורף. כל זה מיושב הרבה יותר טוב בארגמן. והנה דיברו חכמים בלשון הבאי, כי כל הברייתא באה לבאר מדוע דמיו יקרים, וכמו שכתב רבנו ז"ע שהוא מחמת הקושי לצודו, וכל מה שמבואר בברייתא מבאר זאת, ובארגמן עניין זה יותר מיושב כי אי אפשר לצודו אלא בזמנים מועטים בשנה שבהם הוא עולה מקרקעית הים העמוקה סמוך לחוף, ועל ידי צידת כולם לא יבואו חדשים לחוף אלא אחר זמן רב, וכמו שביארו בזה.

האחד עשר: שני מיני דמים שיש בו, האחד מיפקד פקיד והשני בלוע שחי ממנו. גם זה מיושב יותר בארגמון, שבבלוטה הדם מיפקד פקיד ממש כמורסה, ואין צריך כלל לפוצעו אלא בבלוטה זו והדם הבלוע יוצא ממילא, ולא ניחא ליה בזה וביציאת נשמתו כי היכי דליציל צבעיה. מה שאין כן דם הדיונון שכדי להוציאו יש או לפוצעו במקום אחר כדי שיריק דמו מעצמו כמ"ש רבנו, או לנתחו ולהגיע לכיס הדיו הפנימי שלו. עד כאן סימני רבנו זי"ע.

ואוסיף עוד חמישה סימנים מחז"ל ומהרמב"ם המובילים לארגמון: האחד, כמבואר לעיל שאמרו חז"ל שהחילוץ מופיע בהמוניו אחר הגשם, וזו ראייה לכך שחלזון בלשונם הוא שם כללי לכל בעלי הקונכיה. השני, שדמיו יקרים, ובפועל הארגמון דמיו יקרים הרבה יותר. השלישי, שעומד ביופיו ואינו משתנה יותר מהדיונון. הרביעי, שלא נודע צבעו בעין הצבע עצמו אלא על ידי טעימה ממנו, והיינו מחמת שבחזזור הצבען עצמו צהוב ורק על ידי טעימה נודע צבעו בחימצון. החמישי, עוד יש ראייה לארגמון מדברי רבנו, שביאר מאמרם בספרי (דברים, שנד) "וכי מצוי הוא?", שלא ניתן להתפרנס מהחלזון בלבד אלא עולה בדרך אגב בצידת שאר דגים. והנה בימינו דם הארגמון נקנה מציידיים שעוסקים בציד דיונונים, והארגמונים נדבקים לרשתותיהם דרך אגב.